

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر

فصلنامه‌ی علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی

سال سیزدهم، شماره‌ی ۴۲
تابستان ۱۳۹۲، صفحات ۷۰-۵۵

علیرضا شیخ‌الا سلامی^۱

مریم بیرانوندزاده^۲

کبری سرخ کمال^۳

ارزیابی وضعیت توسعه در استان خراسان شمالی

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۰۸/۱۵

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۰۸/۱۱

چکیده

بکارگیری معیارها و روش‌های کمی جهت سطح بندی سکونتگاه‌ها در سیستم فضایی مناطق از سویی منجر به شناخت میزان نابرابری نقاط سکونتگاهی و از سوی دیگر معیاری جهت تلاش در راستای کاهش و رفع نابرابری‌های موجود میان آنها محسوب می‌گردد. در واقع بررسی و شناخت وضعیت نواحی، قابلیت‌ها و تنگناهای آن در برنامه‌ریزی از اهمیت بسزایی برخوردار است. به طوری که استفاده از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی و ... می‌تواند معیاری مناسب برای تعیین جایگاه نواحی در جهت رفع مشکلات و نارسایی‌های آنها برای نیل به رفاه اقتصادی و سلامتی اجتماعی باشد. با علم به این موضوع، هدف اصلی از انجام پژوهش حاضر، تعیین جایگاه استان خراسان شمالی در کشور از لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه و همچنین بررسی وضعیت توسعه در سطوح مختلف استان و مقایسه آنها با یکدیگر می‌باشد. نتایج به دست آمده حاکی از آن است

E-mail:guplan@gmail.com

E-mail:m_beranvandzadeh@yahoo.com

E-mail: k.sorkhkamal@gmail.com

۱- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی- واحد بروجرد

۲- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

۳- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه یزد

استان خراسان شمالی در مقایسه با سایر استان‌های کشور بر اساس روش موریس و امتیاز استاندارد رتبه ۲۶ و بر اساس روش تاکسونومی رتبه ۲۸ را کسب نموده، معضل عدم توازن در میزان توسعه یافتگی در سطوح مختلف (شهرستان و بخش) استان کاملاً مشهود می‌باشد که به تفصیل بدان پرداخته شده است. لذا شکاف و تشید نابرابری منطقه‌ای را موجب گردیده است. مطالعه نابرابری در مقیاس‌های مختلف، یکی از اقدامات ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی و اصلاحات در جهت رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی است که می‌تواند در تخصیص منابع با هدف رفع نابرابری‌های منطقه‌ای مؤثر واقع گردد. لذا با توجه به این که رفع عدم تعادل، یکی از اهداف برنامه‌های توسعه کشور می‌باشد، ضروری است تا در بلندمدت، از طریق اعمال سیاست‌های سنجد و منطقی شرایط لازم جهت کاهش و رفع عدم تعادل‌های موجود فراهم گردد.

کلید واژه‌ها: سطح بندی سکونتگاه‌ها، نابرابری، توسعه متعادل، عدالت اجتماعی، خراسان شمالی.

مقدمه

توسعه علاوه بر بهبود میزان تولید و درآمد شامل دگرگونی‌هایی در ساختار سیاسی، نهادی، اجتماعی، اداری و اصلاح آنها و همچنین وجه نظرهای عمومی مردم است، توسعه در بسیاری موارد بویژه باورها و الگوهای رفتاری و فعالیتی حتی آداب و رسوم و عقاید مردم را در بر می‌گیرد (ازکیا، ۱۳۶۴: ۷). هدف اصلی توسعه باید ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی که تمام اقسام جامعه را پوشش دهد باشد. البته با تاکیدی خاص بر تسريع رشد و درآمد گروه‌های بسیار فقیر. چنین هدفی مستلزم راهبرد است بسیار متفاوت از راهبرد به حداقل رساندن نرخ رشد تولید نا خالص ملی، صرف نظر از نتایج توزیعی آن (تودارو، ۱۳۶۴: ۲۳۵). به طور کلی موقعیت توسعه یک مفهوم نظری خیلی پچیده می‌باشد و بررسی مناسب آن مشتمل بر آگاهی بهتری درباره تداوم توسعه یافتگی همراه با توجه جامع از رفاه انسانی به عنوان هدف توسعه مطرح می‌گردد (بهفروز، ۱۳۷۸: ۱۰۹). در مجموع می‌توان گفت توسعه در مفهوم کلی خود به معنای ارتقای سطح مادی و معنوی جامعه انسانی و ایجاد شرایط مناسب یک زندگی سالم برای تمامی افراد جامعه است (رزاقی، ۱۳۶۹: ۳۲). در کشورهای در حال توسعه کیفیت زندگی مردم دستخوش نابرابری‌های منطقه‌ای عظیمی است که در بسیاری موارد، به سرعت در حال افزایش است (میسراء، ۱۳۶۸: ۲۳). توزیع متعادل امکانات و خدمات، گامی در جهت از بین بردن تفاوت‌های ناحیه‌ای و پراکندگی مناسب جمعیت در سطح منطقه است (خاکپور، ۱۳۸۵). دست یابی به توزیع متعادل امکانات و خدمات از اهداف کلی برنامه

ریزی منطقه‌ای و یا توسعه اقتصادی، برقراری عدالت اجتماعی، توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است (رمضانی، ۱۳۷۶: ۵).

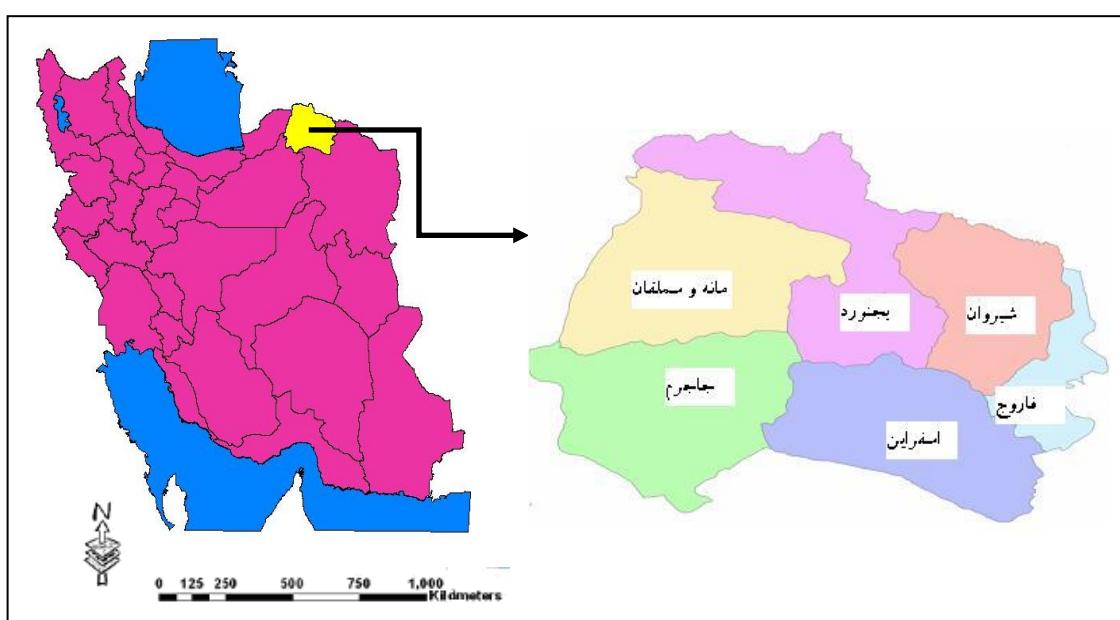
در واقع یکی از محورهای اطلاعاتی لازم جهت برنامه ریزی صحیح ملی و منطقه‌ای آگاهی از توانمندی‌های تولیدی بخش‌های متعدد در مناطق مختلف می‌باشد، لذا، تعیین موقعیت و جایگاه مناطق مختلف در تقسیم کار و اقتصاد توسعه ملی از اهمیت ویژه‌ای می‌باشد. دستیابی به پیشرفت و توسعه فرآگیر در آینده مستلزم شناخت موقعیت مناطق مختلف در کشور است (بختیاری، ۱۳۸۱: ۱۵۶). در ایران علی‌رغم تجربه بیش از ۶۰ سال برنامه ریزی توسعه، به دلیل غلبه اقتصاد نفتی و سایر عوامل دیگر که ریشه تاریخی و ساختاری دارند، برنامه‌های توسعه نتوانسته مظاهر عقب ماندگی را در سطوح مختلف زیست از نشانه‌های این وضعیت در استان‌های کشور است. شناخت علمی و همه‌جانبه امکانات و قابلیت‌ها، نارسانی‌ها و ناهماننگی‌های استان‌های کشور به منظور ایجاد تعادل منطقه‌ای در سطح ملی و تسريع رشد و توسعه نواحی آن یکی از مهم‌ترین عواملی است که می‌تواند در تدوین و اجرای توسعه اقتصادی – اجتماعی کشور مفید و مؤثر واقع شود (زیاری و همکاران، ۱۳۸۹). مرور پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که در این ارتباط تحقیقات و مطالعات مختلفی انجام گرفته است. در اینجا به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌گردد. سازمان ملل متحده درگزارشی با استفاده از سه شاخص امید به زندگی، درصد باسوسادی و درآمد سرانه، درجه توسعه‌یافتنگی کشورها را مورد بررسی قرارداد. نتایج نشان داد که بسیاری از کشورهای آفریقایی، آمریکای جنوبی و مرکزی و آسیایی از لحاظ توسعه انسانی درسطح پایینی قرار داشته و نیازمند رشد اقتصادی می‌باشند (UNDP, 1997: 11- 230). باهاتیا و رای (Bhatia & Rai, 2004) با استفاده از ۲۳ شاخص به کمک روش‌های تحلیل عاملی و تاکسونومی‌ عددی به تعیین سطح توسعه ۳۸۰ بلوک در ۳۲ منطقه از هند در سال ۲۰۰۱ پرداخته و ۵۶ بلوک را توسعه‌یافته، ۱۵۶ بلوک را نسبتاً توسعه‌یافته، ۱۱۶ بلوک را کمتر توسعه. سرخ کمال (۱۳۸۷) درجه توسعه‌یافتنگی شهرستان‌های استان خراسان رضوی را در ۸۴ شاخص اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و غیره با استفاده از مدل تاکسونومی‌ عددی و چندین مدل مکمل در ارتباط با سنجش میزان توسعه‌یافتنگی و رتبه‌بندی مناطق مورد بررسی قرار داد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است ساختار فضایی استان خراسان رضوی دارای دو بخش مرکز – پیرامون است.

در این تحقیق مفهوم توسعه‌یافتنگی، تغییرات اساسی در ساختار اقتصادی و اجتماعی، کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای، توزیع بهینه امکانات، برقراری عدالت و در نهایت رسیدن به انواع تعادل‌ها می‌باشد. لذا با علم به این موضوع،

در این مقاله سعی بر آن شده تا ضمن سنجش درجه توسعه یافتگی استان خراسان شمالی در کشور، مبادرت به تعیین درجه توسعه یافتگی هریک از شهرستان‌های استان به طور مجزا گردد. نتیجه تحقیق حاضر می‌تواند نقش مؤثری در افزایش شناخت برنامه ریزان و مسئولان امر توسعه و پیشرفت استان مورد مطالعه داشته باشد. از این (سطح) در اولویت-اقتصادی و نقاط سکونتگاهی توسعه یافته (سطح ۱) در اولویت. البته این به معنای کم توجهی به مناطق سطح ۱ نخواهد بود؛ چرا که به طورکلی شاخص‌های توسعه یافتگی در کشور ما نسبت به سطح جهانی آن پایین است. از این روی ارتقاء سطح کلی آن در برنامه آتی ضروری است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

استان خراسان شمالی با وسعتی بیش از ۲۸۱۶۶ هزار کیلومتر مربع بین مدار جغرافیایی ۳۶ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۵۵ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ جمعیت این استان ۸۱۱۵۷۲ نفر برآورد شده است. در سال ۱۳۸۳ استان خراسان به سه استان تقسیم شد که استان خراسان شمالی به مرکزیت بجنورد با ۶ شهرستان شکل گرفت (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) که در سال ۱۳۸۷ شهرستان گرمه-جاجرم مستقل اعلام شد. بدین ترتیب این استان در سال ۱۳۸۷ دارای ۷ شهرستان شد (مرکز آمار ایران) در نقشه شماره (۱) موقعیت مکانی استان خراسان شمالی در کشور نشان داده شده است.

نقشه شماره ۱-موقعیت جغرافیایی استان خراسان شمالی در کشور

مواد و روش‌ها

با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی، نوع تحقیق «کاربردی- توسعه‌ای» و روش بررسی آن «توصیفی- تحلیلی» است. جامعه آماری، استان‌های کشور با گستره‌ای به وسعت ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومترمربع و تراکم جمعیتی حدود ۴۳ نفر در هر کیلومتر مربع، با تاکید بر استان خراسان شمالی به تفکیک شهرستان و بخش می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز این پژوهش به صورت استنادی- نظری (کتابخانه‌ای و...) و با استفاده از منابع آماری از جمله نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و همچنین بخشی از اطلاعات موردنیاز از طریق نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ تهیه شده است. به منظور تعیین جایگاه استان خراسان شمالی در مقایسه با سایر استان‌های کشور و سنجش وضعیت توسعه یافتنی در سطح شهرستانهای و بخش‌های استان، ۲۳ متغیر در قالب شاخص اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، زیربنایی، زیست، موریس، تاکسونومی عددی و امتیاز استاندارد شده و در سطح ملی و ناحیه‌ای مورد سنجش قرار گرفتند.

شاخص‌های تحقیق مورد استفاده

- نسبت مسکن دارای آب لوله کشی
- نسبت خانوار دارای تلفن
- تعداد درمانگاه روستایی به ازای هر ۵۰۰۰۰ نفر - جمعیت روستایی
- تعداد بهیار و مامای روستایی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر - جمعیت روستایی
- نسبت آبادی‌های دارای حمام
- نسبت آبادی‌های دارای اب لوله کشی
- نسبت آبادی‌های دارای برق
- متوسط رشد جمعیت
- درصد شهرنشینی
- سرانه تخت بیمارستان به ازای هر ۱۰۰۰ نفر
- سرانه پرستار و بهیار به ازای هر ۲۵ تخت
- نسبت مساحت استان به مساحت کشور
- درصد اشتغال
- نسبت شاغلین بخش کشاورزی به کل شاغلین
- نسبت شاغلین با سواد بخش کشاورزی
- نسبت آبادی‌های دارای تلفن
- نسبت باسواندان با تحصیلات عالی از کل باسواندان
- نسبت باسواندان به کل شاغلین
- نسبت معلم به محصلین متوسطه

شرح مدل‌ها

گرچه ممکن است به سادگی بتوان اظهار نظر کرد که ناحیه‌ای از هر لحاظ توسعه، توسعه یافته‌تر یا عقب مانده‌تر است، ولی اندازه‌گیری کمی توسعه یافتگی کار ساده‌ای نیست. چون واژه توسعه دارای معانی بسیاری است. آیا منظور از توسعه یافتگی از نظر اقتصادی، اجتماعی، توانهای محیطی، آموزشی و بهداشتی است؟ یا ترکیبی از این مؤلفه‌ها. برای تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق، روش‌های متعددی از جمله شاخص ترکیبی توسعه منابع انسانی مربوط به سازمان ملل متحد «تаксونومی عددی»، «امتیاز استاندارد شده» و غیره وجود دارد که در این پژوهش از سه روش تаксونومی، موریس و امتیاز استاندارد استفاده شده است که در اینجا به معرفی مدل‌های مورد استفاده می‌پردازیم.

روش تаксونومی عددی

جهت رتبه‌بندی بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی روش‌های متفاوتی وجود دارد که الزاماً جواب‌های یکسانی ندارد، در میان این روش‌ها آنالیز تаксونومی عددی با تلفیق نمودن شاخص‌های مختلف توسعه در جه توسعه یافتگی آنها را مشخص می‌کند (قدیری معصوم و حبیبی ۱۳۸۳: ۱۴۷). روش تаксونومی یکی دیگر از روش‌های سنجش درجه‌ی توسعه یافتگی مناطق است. این روش برای اولین بار توسط «آندرسون» در سال ۱۷۶۳ م. پیشنهاد شد و در سال ۱۹۶۸ به عنوان وسیله‌ای برای طبقه‌بندی و درجه توسعه یافتگی بین ملل توسط پورفسور هلینگ از مدرسه عالی اقتصاد در یونسکو مطرح شد (زیاری، ۱۳۸۳: ۱۳۷). در این روش برای تعیین واحدها یا انواع موضوعات همگن در یک فضای برداری سه بعدی و بدون استفاده از رگرسیون، واریانس و آنالیز همبستگی قادر خواهد بود یک مجموعه را به یک زیر مجموعه‌ی کم و بیش همگن تقسیم کند (بداری، ۱۳۸۲). تفاوت‌های بین عناصر درونی یک گروه در حداقل و بین این گروه با عناصر دیگر در حدأكثر است؛ از این رو گروه‌ها معمولاً خوش‌ای از موضوعات و وقایع هستند که بر حسب تشابه یا نزدیکی عناصرشان تعریف می‌شوند (بید آبادی، ۱۳۶۲: ۴).

روش امتیاز استاندارد شده

از این روش برای مقایسه شاخص‌ها و به دست آوردن یک شاخص واحد از نتایج تلفیقی شاخص‌ها استفاده می‌شود (موسى کاظمی محمدی، ۱۳۸۰: ۱۶۳). این روش میزان تفاوت میان حوزه‌ها و محلات را آشکار می‌سازد. امتیاز استاندارد شده از رابطه زیر به دست می‌آید: در این رابطه، SS_{ij} برابر با امتیاز استاندارد شده شاخص α در حوزه یا محله j ،

X_{ij} برابر با مقدار شاخص α در حوزه یا محله j

$\bar{X}$ برابر با میانگین شاخص i

و n برابر با انحراف معیار شاخص i است.

در مرحله بعد امتیاز استاندارد شده هریک از شاخص های مورد بررسی در هر استان، با هم جمع و نتیجه به تعداد کل شاخص ها تقسیم می شود. امتیاز به دست آمده، معدل امتیاز استاندارد شده یا شاخص توسعه استان ها است که به صورت یک شاخص واحد، امکان مقایسه از نظر وضعیت توسعه را میسر می سازد: در این رابطه؛

Sj برابر با شاخص توسعه برای استان j

و n برابر با تعداد شاخص های در نظر گرفته شده است.

شاخص ناموزونی موریس

در این روش با استفاده از داده های گردآوری شده برای هر استان، جایگاه توسعه یافتگی آن در میان سایر استان ها برحسب شاخص های انتخابی تعیین می گردد. از این روش در گزارش توسعه نیروی انسانی سازمان ملل استفاده شده و شاخص به دست آمده مدرک رتبه بندی کشورها از نظر توسعه نیروی انسانی می باشد (موسی کاظمی محمدی، ۱۳۸۰: ۱۶۵). در این روش انحراف مقادیر عددی شاخص i در هر منطقه یا استان از حداقل شاخص i در میان مناطق یا استان ها، بر دامنه تغییرات آن شاخص تقسیم شده، میزان ناموزونی مقدار عددی شاخص، نسبت به شاخص پراکندگی دامنه تغییرات آن $[R = X(\max) - X(\min)] / [X(\max) - X(\min)]$ محاسبه می شود:

رابطه:

$$M.I.I.ij = \frac{X_{ij} - X(\min)i}{X(\max)i - X(\min)i}$$

در این رابطه؛

$M.I.I.ij$ برابر با مقدار شاخص ناموزونی موریس برای شاخص i در استان j

X_{ij} برابر با مقدار عددی شاخص i در استان j

$X(\min)i$ برابر با کمترین مقدار شاخص i

$X(\max)i$ برابر با بیشترین مقدار شاخص i است.

در مرحله بعد میانگین مقادیر عددی شاخص ناموزونی موریس برای شاخص ها در هر استان به عنوان ملاک تعیین رتبه یا وضعیت توسعه، از بیشترین مقدار (رتبه اول) تا کمترین مقدار (رتبه آخر)، به کار می رود. رابطه:

$$M.I.I.j = \frac{1}{n} \sum M.I.I.ij$$

در این رابطه؛ $M.I.I.j$ برابر با شاخص توسعه برای حوزه یا محله j

و n برابر با تعداد شاخص های در نظر گرفته شده است

یافته‌ها

بر پایه محاسبات صورت گرفته بر اساس روش‌های موریس، امتیاز استاندارد و تاکسونومی عددی ضریب توسعه یافتنگی هر یک از استان‌های کشور محاسبه شده است. نتایج حاصله از بررسی‌ها نشان می‌دهد که ضریب توسعه یافتنگی استان‌ها بر اساس روش موریس و امتیاز استاندارد از حدکثر ۰/۷۴ تا حداقل ۱/۷ نوسان دارد، به طوری که استان یزد با بالاترین میزان برخورداری و استان سیستان و بلوچستان پایین‌ترین میزان برخورداری را در بین استان‌های کشور را دارا می‌باشد. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافتنگی (۰/۳۸) رتبه بیست و ششم را در بین دیگر استان‌های کشور کسب نموده است. بر اساس آنالیز تاکسونومی عددی، ضریب توسعه یافتنگی استان‌ها از حداقل ۰/۵۲ تا ۱ نوسان دارد. در این روش نیز استان یزد رتبه ۱ و استان سیستان و بلوچستان رتبه آخر (۳۰) را کسب نموده است. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافتنگی ۰/۸۴ رتبه ۲۸ را بین استان‌های کشور دارا می‌باشد. جدول‌های شماره (۱) و (۲) نمایانگر رتبه و ضریب توسعه هریک از استان‌های کشور براساس شاخص‌های انتخابی و در قالب مدل‌های تحقیق می‌باشد.

جدول شماره ۱- رتبه بندی استان‌های کشور در بخش‌های مختلف بر حسب محاسبات روش موریس و امتیاز استاندار

استان	رتبه	موریس	استاندارد شده	رتبه	استان	رتبه	استاندارد شده	موریس	استاندارد شده	رتبه	رتبه
آذربایجان شرقی	۹	۰/۵۴	۰/۵۴	۱۰	فارس	۹	۰/۵۴	۰/۵۴	۰/۵۴	۹	۱۰
آذربایجان غربی	۲۴	۰/۴۲	۰/۵۶	۷	قزوین	۲۴	۰/۴۲	۰/۴۲	۰/۵۶	۷	۷
اردبیل.	۱۶	۰/۴۶	۰/۵۶	۸	قم	۱۶	۰/۴۶	۰/۴۶	۰/۴۶	۸	۸
اصفهان	۳	۰/۶۳	۰/۴۶	۱۷	کردستان	۳	۰/۶۳	۰/۶۳	۰/۶۳	۳	۱۷
ایلام	۲۰	۰/۴۴	۰/۴۲	۲۵	کرمان	۲۰	۰/۴۴	۰/۴۴	۰/۴۴	۲۰	۲۵
بوشهر	۲۳	۰/۴۳	۰/۴۴	۱۹	کرمانشاه	۲۳	۰/۴۳	۰/۴۳	۰/۴۳	۲۳	۱۹
تهران	۶	۰/۰۷	۰/۳۷	۲۸	کهگیلویه ویراحمد.	۶	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۷	۶	۲۸
چهارمحال و بختیاری	۲۱	۰/۴۴	۰/۴۹	۱۴	گلستان	۲۱	۰/۴۴	۰/۴۴	۰/۴۴	۲۱	۱۴
خراسان جنوبی	۱۲	۰/۰۰	۰/۴۶	۱۸	گیلان	۱۲	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۱۲	۱۸
خراسان رضوی	۴	۰/۶۱	۰/۳۷	۲۷	لرستان	۴	۰/۶۱	۰/۶۱	۰/۶۱	۴	۲۷
خراسان شمالی	۲۶	۰/۳۸	۰/۵۸	۵	مازندران	۲۶	۰/۳۸	۰/۳۸	۰/۳۸	۲۶	۵
خوزستان	۲۲	۰/۴۴	۰/۵۳	۱۱	مرکزی.	۲۲	۰/۴۴	۰/۴۴	۰/۴۴	۲۲	۱۱
زنجان	۱۳	۰/۵۰	۰/۳۰	۲۹	همزگان.	۱۳	۰/۵۰	۰/۵۰	۰/۵۰	۱۳	۲۹
سمانان	۲	۰/۶۵	۰/۴۷	۱۵	همدان	۲	۰/۶۵	۰/۶۵	۰/۶۵	۲	۱۵
سیستان و بلوچستان	۳۰	۰/۱۷	۰/۷۴	۱	یزد	۳۰	۰/۱۷	۰/۱۷	۰/۱۷	۳۰	۱

جدول شماره ۲- رتبه بندی استان های کشور در بخش های مختلف بر حسب محاسبات تکنیک تاکسونومی عددی

استان	رتبه	تاكسونومی عددی	استان	رتبه	تاكسونومی عددی
آذربایجان شرقی	۷	۰/۶۵	فارس	۶	۰/۶۵
آذربایجان غربی	۲۲	۰/۸۰	قزوین	۲۳	۰/۸۱
اردبیل	۱۶	۰/۷۷	قم	۱۲	۰/۷۳
اصفهان	۳	۰/۵۷	کردستان	۲۱	۰/۷۹
ایلام	۱۷	۰/۷۸	کرمان	۲۴	۰/۸۲
بوشهر	۲۵	۰/۸۳	کرمانشاه	۱۵	۰/۷۷
تهران	۲۰	۰/۷۹	کهگیلویه و	۲۷	۰/۸۸
چهارمحال وبختیاری	۱۸	۰/۷۸	گلستان	۱۰	۰/۷۲
خراسان جنوبی	۱۴	۰/۷۷	گیلان	۱۳	۰/۷۶
خراسان رضوی	۴	۰/۵۷	لرستان	۲۶	۰/۸۴
خراسان شمالی	۲۸	۰/۸۹	مازندران	۵	۰/۶۴
خوزستان	۱۹	۰/۷۹	مرکزی	۸	۰/۶۸
زنجان	۹	۰/۷۱	هرمزگان	۲۹	۰/۹۷
سمنان	۲	۰/۵۶	همدان	۱۱	۰/۷۳
سیستان و بلوچستان	۳۰	۱	یزد	۱	۰/۵۲

جدول شماره ۳- گروه بندی استان های کشور براساس روش موریس و امتیاز استاندارد ماخذ: محاسبات نگارندگان

ردیف	وضعیت توسعه	استان	تعداد	درصد		
۱	برخوردار	یزد، سمنان، اصفهان، خراسان رضوی، مازندران، تهران، قم، قزوین، آذربایجان شرقی، فارس، مرکزی	۱۱	۳۶/۶		
۲	نیمه برخوردار	خراسان جنوبی، زنجان، گلستان، همدان. اردبیل، کردستان، گیلان، کرمانشاه، ایلام، چارمهال، خوزستان	۱۱	۳۶/۶		
۳	محروم	آذربایجان غربی، کرمان، بوشهر، لرستان، کهگیلویه، خراسان شمالی، هرمزگان، سیستان	۸	۲۶/۶		
رتبه			۲۶	استان خراسان شمالی		
وضعیت توسعه						
محروم						

ماخذ: محاسبات نگارندگان

جدول شماره ۴- گروه بندی استان‌های کشور بر اساس روش تاکسونومی عددی

ردیف	وضعیت توسعه	استان	تعداد	درصد
۱	برخوردار	یزد، سمنان، اصفهان، خراسان رضوی، مازندران، فارس، آذربایجان شرقی، مرکزی، زنجان، گلستان، همدان، قم، گیلان	۱۳	۴۳
۲	نیمه برخوردار	خراسان جنوبی، کرمانشاه، اردبیل، ایلام، چارمحال و خوزستان، کردستان.	۸	۲۷
۳	محروم	آذربایجان غربی، کرمان، قزوین، بوشهر، لرستان، کهگیلویه و خراسان شمالی، هرمزگان، سیستان	۹	۳۰
رتبه		وضعیت توسعه		
۲۸		محروم	استان خراسان شمالی	

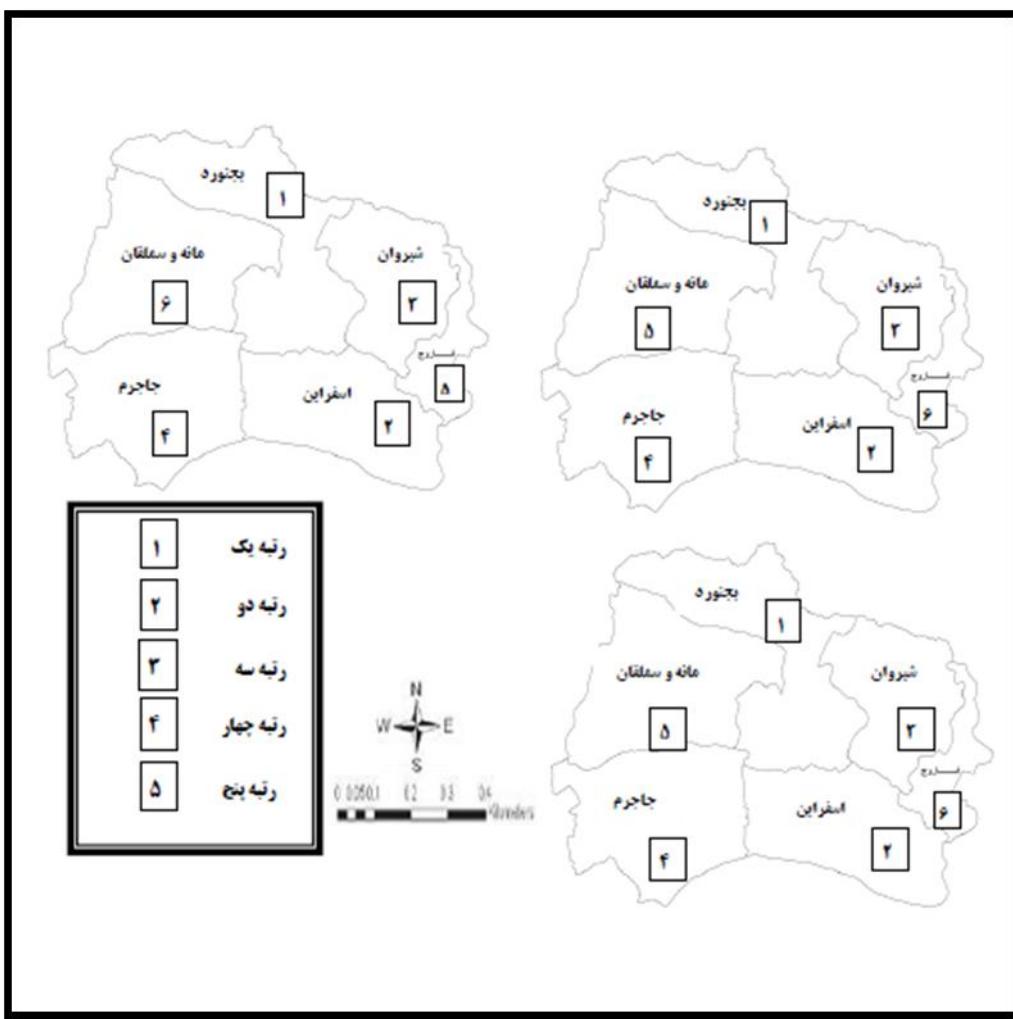
سنجدش توسعه یافنگی استان خراسان شمالی (شهرستان و بخش)

سنجدش توسعه یافنگی استان در سطح شهرستان

جدول شماره ۵- ضریب و رتبه‌ی توسعه یافنگی شهرستان‌های استان خراسان شمالی بر اساس روش‌های مورد مطالعه

رتبه	روش تاکسونومی عددی			روش امتیاز استاندارد			روش موریس			شهرستان
	نوع توسعه	ضریب توسعه یافنگی	رتبه	نوع توسعه	ضریب توسعه یافنگی	رتبه	نوع توسعه	ضریب توسعه یافنگی	رتبه	
۲	در حال توسعه	.۸۵۱	۲	در حال توسعه	.۰۵۳	۲	در حال توسعه	.۴۸۳	۴	اسفراین
۱	توسعه یافته	.۶۷۱	۱	توسعه یافته	.۴۳۶	۱	توسعه یافته	.۶۳۵	۵	بنجورد
۴	توسعه نیافته	.۹۲۵	۳	در حال توسعه	.۰۴۷	۳	در حال توسعه	.۴۷۹	۹	جاجرم
۳	در حال توسعه	.۸۵۳	۴	در حال توسعه	.۰۱۵	۴	در حال توسعه	.۴۶۸	۸	شیروان
۶	توسعه نیافته	.۹۹۸	۶	توسعه نیافته	-.۲۳۱	۵	توسعه نیافته	.۳۷۸	۷	فاروج
۵	توسعه نیافته	.۹۸۳	۵	توسعه نیافته	-.۲۲	۶	توسعه نیافته	.۳۷۹	۹	مانه و سملقان

(منبع: زیاری و همکاران، ۱۳۸۹)

نقشه شماره ۲- رتبه بندی شهرستانهای خراسان شمالی از لحاظ سطح توسعه یافتنگی در قالب مدل های تحقیق

سنجدش توسعه یافتنگی استان در سطح بخش

بررسی درجه توسعه یافتنگی بخش های استان در کلیه شاخص های بررسی، یعنی شاخص های کشاورزی، بازرگانی، زیر بنایی، بهداشتی - درمانی، آموزشی و ... نشانگر آن است که بخش مرکزی شهرستان شیروان با درجه توسعه یافتنگی ۷۷/۰ برخوردار ترین بخش استان و بخش سنخواست با درجه توسعه یافتنگی ۹۹/۰ محروم ترین (غیر برخوردار ترین) بخش استان است. نتایج گویای آن است که بخش های مرکزی شهرستان های شیروان و اسفراین، خبوشان و سملقان با درجه توسعه یافتنگی ۸۲/۰-۷۷/۰ جزو بخش های برخوردار استان هستند. سه بخش گرمخان، مرکزی مانه و سملقان و بام و صفائی آباد با درجه توسعه یافتنگی ۸۳-۰/۸۵-۰/۸۱-۰/۹۱ است (در این گروه جلگه شوقان نیز قرار دارد) بخش های در حال برخورداری با درجه توسعه یافتنگی ۸۶-۰/۹۰-۰/۹۱-۰/۹۹-۰ جزو بخش های غیر چهار بخش راز و جرگلان، سرحد، مانه، جلگه سنخواست با درجه توسعه یافتنگی ۹۱-۰/۹۹-۰

برخوردار، محروم استان بوده اند. بر این اساس به نظر می رسد بخش‌های شهرستان‌های شرق و شمال شرقی استان از وضعیت مناسب‌تری نسبت به بخش‌های غربی و شمال غربی استان برخوردارند.

جدول شماره ۶- وضعیت توسعه یافتنگی روستایی بخش‌های استان خراسان شمالی در کلیه شاخص‌ها

ردیف	نام شهرستان	نام بخش	درجه توسعه یافتنگی	میزان برخورداری
۱	شیروان	مرکزی	۰/۷۷۰۵	برخوردار
۲	اسفراین	مرکزی	۰/۸۰۹۴	
۳	فاروج	خبوشان	۰/۸۲۰۹	
۴	مانه و سملقان	سملقان	۰/۸۲۴۰	
۵	بجنورد	گرمان	۰/۸۳۸۴	نیمه برخوردار
۶	مانه و سملقان	مرکزی	۰/۸۴۱۴	
۷	اسفراین	بام وصفی آباد	۰/۸۵۲۸	
۸	جاجرم	مرکزی	۰/۸۶۲۵	درحال برخوردار
۹	بجنورد	مرکزی	۰/۸۷۵۳	
۱۰	جاجرم	جلگه شوقان	۰/۸۸۴۳۰	
۱۱	فاروج	مرکزی	۰/۹۱۷۴	
۱۲	بجنورد	رازوجرگلان	۰/۹۱۸۲	محروم
۱۳	شیروان	سرحد	۰/۹۵۳۱	
۱۴	مانه و سملقان	مانه	۰/۹۷۴۳	
۱۵	جاجرم	جلگه ستخواست	۰/۹۹۴۶	

منبع: (صالحی فرد، ۱۳۸۷)

نتیجه گیری

در استان های مختلف کشور از نظر توسعه یافته‌گی نابرابری وجود دارد و شکاف میان آنها کاملاً مشهود است. مسئله مهم در علل این عقب افتادگی رویکرد حاکم بر نظام برنامه ریزی در کشور در طی پنجاه سال مشهود است. از آنجا که معیارهای تصمیم گیری با الگوی مرکز-پیرامون صورت گرفته است، بیشترین امکانات توسعه در شهرهای بزرگ و به خصوص استان های مرکزی کشور متمرکز شده است. در مقابل در مناطق جنوبی، جنوب غربی و جنوب شرقی (خراسان شمالی) با قطب های محروم از توسعه کشور مواجه هستیم.

بر اساس محاسبات صورت گرفته از طریق روش های موریس، امتیاز استاندارد و تاکسونومی عددی ضریب توسعه یافته‌گی هر یک از استان های کشور محاسبه شده است. نتایج حاصله از بررسی ها نشان می دهد که ضریب توسعه یافته‌گی استان ها بر اساس روش موریس و امتیاز استاندارد از حداقل ۱۷ تا حداقل ۷۴ نوسان دارد، به طوری که استان یزد بالاترین میزان برخورداری و استان سیستان و بلوچستان پایین ترین میزان برخورداری را در بین استان های کشور دارا می باشد. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافته‌گی (۳۸/۰) رتبه بیست و ششم را در بین دیگر استان های کشور کسب نموده است. بر اساس آنالیز تاکسونومی عددی، ضریب توسعه یافته‌گی استان ها از حداقل ۵۲/۰ تا ۱ نوسان دارد. در این روش نیز استان یزد رتبه ۱ و استان سیستان و بلوچستان رتبه آخر (۳۰) را کسب نموده است. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافته‌گی (۸۴/۰) رتبه ۲۸ را بین استان های کشور دارا می باشد. بر اساس محاسبات صورت گرفته بر اساس ۳ روش مذکور استان خراسان شمالی در رده استان های محروم از توسعه و به اصطلاح توسعه نیافته (عقب مانده) قرار دارد. بر اساس سه روش استفاده شده در تحقیق در سطح استان، شهرستان بجنورد توسعه یافته، شهرستان های اسفراین، شیروان و جاجرم در حال توسعه و شهرستان های مانه و سملقان و فاروج توسعه نیافته اند.

بررسی درجه توسعه یافته‌گی بخش های استان در کلیه شاخص های بررسی، یعنی شاخص های کشاورزی، بازرگانی، زیر بنایی، بهداشتی - درمانی، آموزشی و ...گویای آن است که بخش مرکزی شهرستان شیروان با درجه توسعه یافته‌گی (۷۷/۰) برخوردارترین بخش استان و بخش سنخواست با درجه توسعه یافته‌گی (۹۹۴/۰) محروم ترین (غیر برخوردارترین) بخش استان است. نتایج نشان می دهد که بخش های مرکزی شهرستان های شیروان و اسفراین، خبوشان و سملقان با درجه توسعه یافته‌گی (۸۲/۰) جزو بخش های برخوردار استان هستند. سه بخش گرمان، مرکزی مانه و سملقان و بام و صفائی آباد با درجه توسعه یافته‌گی (۸۵/۰) جزو بخش های نیمه برخوردار استان هستند. نکته حائز اهمیت وجود سه بخش مرکزی شهرستان های جاجرم، بجنورد و فاروج در گروه بخش های در حال برخورداری با درجه توسعه یافته‌گی (۹۱-۰/۸۶) است (در این گروه جلگه شوقان نیز قرار دارد) چهار بخش راز و جرگلان، سرحد، مانه، جلگه سنخواست با درجه توسعه یافته‌گی (۹۹-۰/۹۱) جزو بخش های

غیر برخوردار، محروم استان بوده اند. بر این اساس بخش های شهرستان های شرق و شمال شرقی استان از وضعیت مناسب تری نسبت به بخش های غربی و شمال غربی استان برخوردارند.

به طور کلی عدم توازن در جریان توسعه بین استان های کشور در سطح ملی، منطقه ای و ناحیه ای مشهود است که موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه ای شده است بر این اساس مطالعه نابرابری های اقتصادی، اجتماعی منطقه ای و استانی یکی از اقدامات ضروری و پایه ای برای برنامه ریزی و اصلاحات در جهت رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی است که می تواند تخصیص منابع را باهدف نابرابری های منطقه ای تحت تاثیر قرار دهد. بنابراین، با توجه به این نکته که رفع عدم تعادل های اقتصادی یکی از اهداف برنامه های توسعه کشور می باشد، ضروری است تا در بلندمدت، از طریق اعمال سیاست های سنجیده و منطقی شرایط لازم جهت تحلیل و حتی رفع عدم تعادل های موجود فراهم گردد.

منابع

- ۱- ابراهیمی، سمیه (۱۳۸۷)، « برنامه ریزی توسعه پایدار شهرهای ساحلی: شهر بابلسر »، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا دانشگاه یزد، دانشکده علوم انسانی.
- ۲- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۵)، « مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی »، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ۳- بهفروز، فاطمه (۱۳۷۸)، « بررسی مفهوم توسعه پایدار در تحقیقات علمی جغرافیایی با تأکید بر جنبه های کشاورزی و روستایی »، مجله پژوهش های جغرافیایی، دانشگاه تهران، شماره ۳۶، صص ۱۲۱-۱۰۸.
- ۴- تودارو، مایکل (۱۹۸۵)، « توسعه اقتصادی در جهان سوم »، ترجمه غلامعلی فرجادی، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- ۵- بختیاری، صادق (۱۳۸۱)، « تحلیلی مقایسه ای از توسعه صنعتی استان های مختلف کشور »، پژوهشنامه بازرگانی، ۲۲/۶، تهران.
- ۶- بید آباد، بیژن (۱۳۶۲)، آنالیز تاکسونومی، تهران، سازمان برنامه و بودجه استان مرکزی.
- ۷- خاکپور، براعلی (۱۳۸۵)، « سنجش میزان توسعه یافته‌گی دهستان های شهرستان شیروان به منظور برنامه ریزی ناحیه ای »، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۷، صص ۳۴-۲۲.
- ۸- رزاقی، ابراهیم (۱۳۶۹)، الگویی برای بازسازی توسعه اقتصادی ایران، تهران، نشر توسعه.
- ۹- رمضانی، محمد ابراهیم (۱۳۷۶)، « سنجش توسعه شمال خراسان بر پایه مدل های برنامه ریزی ناحیه ای »، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران، دانشکده علوم انسانی.
- ۱۰- زیاری، کرامت الله (۱۳۸۳)، « اصول و روش های برنامه ریزی منطقه ای »، یزد، انتشارات دانشگاه یزد.
- ۱۱- صالحی فرد، محمد (۱۳۸۷)، « طرح تحقیقاتی تعیین میزان توسعه یافته‌گی روستاهای استان خراسان شمالی از لحاظ شاخص های اقتصادی-اجتماعی »، مشهد، سازمان مدیریت و برنامه ریزی خراسان شمالی.
- ۱۲- سرخ کمال، کبری (۱۳۸۷)، « سنجش درجه توسعه یافته‌گی استان خراسان رضوی با تأکید بر جایگاه شهرستان قوچان »، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، دانشکده علوم انسانی.
- ۱۳- قدیری معصوم، مجتبی؛ حبیبی، کیومرث (۱۳۸۳)، « سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافته‌گی شهرها و شهرستان های استان گلستان »، نامه علوم اجتماعی، شماره ، صص ۱۵۸-۱۴۶.
- ۱۴- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، « نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ».
- ۱۵- کاظمی، موسی؛ محمدی، سیدمهدي (۱۳۸۰)، « توسعه پایدار شهری: مفاهیم و دیدگاه ها، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی »، سال شانزدهم، شماره ۳، صص ۱۷۰-۱۶۱.

- ۱۸- میسرا، آر. پی (۱۳۶۸)، «توسعه منطقه‌ای روش‌های آن»، ترجمه عباس مخبر، تهران، وزارت برنامه و بودجه.
- ۱۹- نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی (۱۳۸۲).
- 21- Bhatia, V. K., Rai,S.C., (2004),"Evaluation of socio-economic development in small areas, New Dehli", UNDP,Human Development Report/ New York,1991,PP 011-230 .
- 22-Getis, A., Getis,J., Fellmann,J.,(1991)," Introduction to geography,Newyourk, MacMillan Publishiner
UNDP,(1997)," Human Development Report, New York."